

bud. Företeelsen som gränsar till bettleri tycks ha förekommit ända in på 1960-talet, även om dess guldålder synes ha infunnit sig under 1920- och 30-talen. Likafullt förefaller inte visor om blindhet eller annan invaliditet ha efterlämnat eftertryckliga spår i traditionen, vare sig i muntlig sedvänja eller som avskrifter i *handskrivna visböcker*. Innehållet i texterna ska under tiden ha genomgått en tydlig förändring. Fram till cirka mitten av 1800-talet framställs lytet inte sällan som ett straff från Gud eller något liknande. Framöver avstannar de sublimes inslagen och övergår alltmer till att ge uttryck för tydliga ekonomiska trångmål, där det personliga och sociala armodet får stå i fokus. Artikelns andra hälft ägnas huvudsakligen åt att belysa allegorier i specificerade ”Visor om blinda”, i *skillingtryck* vars original förvaras i Kungliga biblioteket i Stockholm, mestadels inordnade under signum H. Flera av texterna i dessa förefaller emellertid behandla helt andra teman än just blindhet, även om författarna till dem rubriceras som blinda eller åtminstone nästintill.

Hanna Enefalk avslutar med att ge historikerns perspektiv på en del av de *skillingtryck* som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. Med utgångspunkt i 100 tryck från årgång 1851 innehållande 371 visor inklusive några dubletter, försöker studien bringa klarhet i huruvida vistexternas innehåll verkligen avspeglar det folkliga. Bedömningen är åtminstone några av författarna till visorna kommer från relativt enkla förhållanden, jämsides med att det i flera av de granskade texterna förekommer stilistiska attribut som motsäger att de skulle vara formulerade av mer lärda författare, som existensen av haltande versmått och utnyttjade av rim utan tydlig konsekvens. En dominerande idé i artikeln är att de mest centrala personerna i skillingtrycksbranschen är boktryckaren/publicisten, då författarna endast undantagsvis ska ha förlagt sina egna alster. Detta är säkerligen en helt korrekt iakttagelse, och allra minst gällande den årgång som förekommer i denna undersökning. Framgångsrike Nils Lindström (1863–1913) i Malmö torde annars vara ett övertygande exempel på en författare och förläggare som var en och samma person, även om dennes pro-

duktion ligger längre fram i tiden. För övrigt betraktas *skillingtryck* principiellt vara ett av de få tryckta skriftalster som ovillkorligen vänt sig till befolkningen i stort. Dock förefaller innebörderna i de texter som Enefalk granskat i viss mån motstridiga, vilket anses bero på att boktryckarna helt enkelt använde de texter som fanns till hands. Diskursen summeras med att *skillingtryck* från 1800-talets mitt är ”ett medium där den obesuttna befolkningens viskultur mötte de bildade klassernas poesi – på boktryckarens villkor”.

Detta är en ambitiös och väl sammanställd antologi. På samma gång är den ett välkommet bidrag om ett fascinerande ämne som förhoppningsvis ökar intresset för fortsatt och mer djupgående forskning om *skillingtryck* och dess betydelse som skildrare av den kultur och samtid de härstammar ifrån.

Patrik Sandgren, Lund

Vid hans sida. Svenska prästfruar under 250 år – ideal och verklighet. Ulrika Lagerlöf Nilsson & Birgitta Meurling (red.). Artos & Norma bokförlag, Skellefteå 2015. 202 s., ill. ISBN 978-91-7580-769-0.

Prästfrurollen som historiskt och kulturellt fenomen har i mycket begränsad omfattning beaktats inom kulturhistorisk och kyrkohistorisk forskning i Sverige. Detta vill den här recenserade antologin råda bot på. Den har redigerats av historikern Ulrika Lagerlöf Nilsson och etnologen Birgitta Meurling. De totalt fem författarna har samarbetat inom ett ofinansierat projekt med arbetsnamnet *Vid hans sida*. Detta namn utgör huvudtiteln på antologin.

Tidsmässigt spänner antologin över 250 år, från mitten av 1700-talet och fram till nutiden. Den övergripande frågeställningen gäller ideal och verklighet och hur det förändrats över tid. Tre kyrkohistoriker inleder boken med var sitt kapitel om prästfruar medan antologins båda redaktörer har koncentrerat sig på några utvalda biskopinnor från tidigt 1900-tal och framåt.

Oloph Bexell inleder antologin med att undersöka prästfruideal så som de speglas i tryckta likpredikningar från mitten av 1700-talet och cirka hundra år framåt i tiden. Författaren har analyserat trettio-tre likpredikningar. De avlidna var födda 1724–1798 och tjugo av dem var prästdöttrar. Likpredikningarna var skrivna av en annan präst än den avlidna prästfruns make. Det går att studera idealen med hjälp av detta källmaterial men inte den praktiska livsföringen. Likpredikningarna skulle vara uppbyggliga för församlingen. De uppgifter som finns i de biografiska så kallade personalierna ger en idealiserad bild. Sällan lyfts något negativt fram om de döda. Bexell har funnit flera ideal som var knutna till prästfruar. För det första skulle de, naturligt nog, vara fromma kristna som praktiserade tron i sitt liv. För det andra skulle de vara förebildliga husmödrar för de andra husmödrarna i socknen. Ett praktiskt handlag var viktigt likväl som flit och förnöjsamhet. Vidare skulle prästfruarna ta ett ansvar i församlingen genom hembesök och omsorg om sjuka. De uppfattades som församlingens mödrar.

Cecilia Wejryd har också undersökt prästfruideal, eller med hennes terminologi genuskonstruktioner, men längre fram i tiden än Bexell. Det gäller tiden från mitten av 1800-talet fram till tidigt 1900-tal. Källmaterialet utgörs av boken *Minnen från gamla prästhem*, som gavs ut i elva delar under tiden 1924–1936. Dessa minnen har i stor utsträckning skrivits av prästbarn som växt upp i prästgårdar. 112 män och 44 kvinnor har författat de artiklar som Wejryd har använt. Det är de lyckliga prästhemmen som skildras. I beskrivningarna spåras en idealbild.

När Wejryd söker efter prästfruars ideala egenskaper finner hon tre kategorier, nämligen ”karaktärsegenskaper”, ”kunskaper och färdigheter” och ”generaliseringar som syftar till att beskriva den ideala prästfrun”. Bland karaktärsegenskaper märks att prästfrun skulle ha en stor arbetskapacitet och vara pliktrogen. Hon skulle kunna leda prästgårdshushållet, som kunde bestå av över tjugo personer inklusive tjänstefolk. Detta hushåll skulle vara ett föredöme för andra hushåll i församlingen. Utöver detta skulle prästfrun ha ett andligt intresse i form av

levande gudsfruktan och visa omsorg om församlingsbor. Detta skulle särskilt ske genom hembesök hos fattiga och sjuka, men även genom att prästgården hölls öppen och var gästfri. En hög social kompetens förväntades hos prästfrun. Vid slutet av 1800-talet tillkom nya arbetsformer i församlingarna i form av syföreningar och söndagsskolor. Prästfruidealet avvek från andra husmorsideal i samtiden. De prästfruideal som Bexell och Wejryd har funnit påminner däremot mycket om varandra. Man kan fråga sig vad det var för kraftkvinnor som kunde klara av alla dessa förväntningar och uppgifter. Prästfruarna skulle inte vara några svaga kvinnor. Värst måste det ha varit för dem som inte orkade med allt detta på grund av sjukdom eller annan svaghet. Dessa kvinnor har funnits, men de förekommer inte inom den idealiserade förväntansbilden.

Alexander Maurits tar vid där Wejryd slutar. Han undersöker prästfrurollen och dess förändringar från omkring 1920 till 1987 och avgränsar sig till Växjö stift. Källmaterialet utgörs av prästfruars skriftliga livsberättelser som svar på en frågelista utsänd från Kyrkohistoriska arkivet i Lund 1987. Här kommer prästfruarna själva för första gången till tals i denna antologi. Ett sjuttio-tal svar inkom från prästfruar födda från tidigt 1900-tal till 1960-talets början. Meddelarna garanterades anonymitet.

Maurits fäster särskild vikt vid förväntningar på prästfrun. I det avseendet märks en skillnad mellan en äldre generation meddelare som var födda på 1910-, 1920- och 1930-talen och yngre prästfruar som var födda på 1940- och 1950-talen. Den äldre generationen var oavlönat aktiva inom församlingsarbetet i form av söndagsskola, körverksamhet och syföreningar. Detta har inte varit aktuellt för yngre prästfruar som haft ett eget avlönat yrkesarbete. En del av dem framhåller jämlikhetsintentionen, att hustru och make delar lika på arbetsuppgifterna inom hushållet. Dessa meddelare tar avstånd från en tidigare tanke att prästfrurollen var ett särskilt kall som inte gick att förena med eget förvärvsarbete. Ett sådant arbete har blivit alltmer nödvändigt genom den samhällsförändring som lett till individualiserade socialförsäkrings- och pen-

sionssystem. Man kan säga att den tidigare utåtriktade församlingsrollen har ersatts av att yrkesrollen har kommit i fokus. Denna övergång verkar ha varit lättare att genomföra i städer än på landsbygd.

Ulrika Lagerlöf Nilsson tar fasta på biskopinnor under tidigt 1900-tal och undersöker deras liv som ideal och praktik. En specialstudie görs av Maria Danell (1870–1943) som var biskopinna i Skara 1905–1935. Hon kommer själv till tals genom att hon under en lång tid skrev brev till sina barn när de inte längre bodde hemma på biskopsgården Brunsbo. 38 bevarade brev finns från tiden 1928 till 1939. Där möter man biskopinnans känslor och levnadsideal och till viss del också skildringar av vardagens praktiska handlingar. Maria Danell såg sitt liv som husmor i ett gästfritt storhushåll som en kallelse där hon fick tjäna Gud. Hennes uppgift var att finnas vid sin makes sida som ett stöd både i biskopsgården och på tjänsteresor. Lagerlöf Nilsson menar att biskopinnerollen under Maria Danells tid innefattade tre huvuduppgifter. Biskopinnan skulle för det första förvalta ett ideal från förfluten tid. Vidare skulle hon företräda ett ideal i samtiden inför stiftets prästfruar. För det tredje skulle hon förmedla en bild av förväntningar på biskopinnerollen till kommande generationer av biskopinnor. Den senare punkten verkar emellertid vara diffus och svår att belägga.

Birgitta Meurling undersöker också biskopinnors liv som ideal och praktik men i en senare tid, nämligen från slutet av 1900-talet till 2000-talets början. Hon vill studera i vad mån det fanns ett biskopinneideal som de sentida biskopinnorna hade att förhålla sig till och hur de omsatte det i praktiken. Meurling har själv samlat in tre biskopinnors berättelser genom att sända ut en frågelista. Därtill har hon utfört fyra telefonintervjuer med utgångspunkt i samma frågelista. Anonymisering har inte varit aktuellt.

Liksom de yngre prästfruarna har de sentida biskopinnorna som är födda på 1930- och 1940-talen ett eget förvärvsarbete. Med Meurlings terminologi har genuskonstruktionen inom biskopsäktenskapen förändrats. En relativ underordning av kvinnan i relation till maken biskopen kan dock kvarstå. Genom att biskopinnorna bott i en biskopsgård har gränsen mellan privat och offentligt blivit otydlig. Biskopinnorna har måst behålla en del av de representativa uppgifterna i stiftet vid sidan av yrkesarbete. De vill dock inte uppfattas som ett bihang till maken. Därför undviker de helst beteckningen biskopinna.

Till slut diskuterar Meurling de tre huvuduppgifter som Lagerlöf Nilsson tillämpat på det tidiga 1900-talets biskopinnor, nämligen att förvalta, företräda och förmedla. De sentida biskopinnorna förvaltar i viss mån en tradition. Däremot ser de sig inte som företrädare för ett biskopinneideal. Det är inte heller angeläget för dem att förmedla en biskopinneroll till kommande generationer.

Denna antologi är viktig genom att den lyfter fram en i historieforskningen tidigare osynlig kvinnokategori som fått stå i skuggan jämfört med de äkta männen prästerna. Det kunde ha varit värdefullt med en sammanfattande analys av hela antologin till slut. Vad kan det ha betytt att var och en av författarna bara har använt en källkategori utan tillgång till kompletterande källor? På grund av befintligt källmaterial har idealen kommit att stå i centrum medan de praktiska handlingarna har varit svåra att belägga. Det gäller åtminstone i äldre tid när prästfruarna själva inte kommit till tals i skriftliga källor. Värdefulla är biskopinnan Maria Danells brev, men man skulle önska att det gick att spåra även prästfruars brev och i bästa fall också dagböcker.

Anders Gustavsson, Oslo universitet/Henån